

АГУЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ПЕРАКЛАДУ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

Кожнага, хто займаецца перакладамі, перш за ўсё цікавяць пытанні іх адпаведнасці арыгінальным творам. З пункту гледжання ступені адпаведнасці пераклады могуць быць дакладнымі і вольнымі, але і пры вольных перакладах (калі гэта ўсё ж такі пераклады, а не новыя творы) пытанні адпаведнасці застаюцца актуальнымі.

Акрамя паняцця "адпаведнасць" (а ў тэорыі перакладу ўжываюцца і іншыя, блізкія да яго тэрміны), адным з найбольш распаўсюджаных з'яўляецца "эквівалентнасць". Тлумачальны слоўнік беларускай мовы дае наступнае вызначэнне паняцця эквівалент – 'што-небудзь раўназначнае, раўнацэннае, раўнасільнае чаму-небудзь, здольнае поўнасцю замяніць яго' (лац. *aequivalens, aequivalentis* – раўназначны, раўнацэнны) [1, V, с. 444]. Многія даследчыкі лічаць, што эквівалентнасць – гэта асноўная прыкмета і канстатуемая ўмова перакладу, якая "адрознівае яго ад іншых спосабаў перадачы зместу іншамоўнага тэксту" [2, с. 51]. Паводле вызначэння В. Вінаградава, "пад перакладчыцкімі адпаведнікамі (эквівалентамі) разумеюцца словы і словазлучэнні перакладу і арыгінала, якія ў адным са сваіх значэнняў перадаюць аднолькавы ці адносна аднолькавы аб'ём знамянальнай інфармацыі" [3, с. 65].

Паняцце "эквівалентнасць" можна разглядаць у трох аспектах: экстралінгвістычным, лінгвістычным і ўласна-эстэтычным" [4, с. 164]. Першы з іх, экстралінгвістычны, мае непасрэднае дачыненне да перадачы на другой мове рэалій культуры, пад якімі трэба разумець характэрныя для той ці іншай культуры прадметы, рэчы матэрыяльнага свету [5, II, с. 308].

Для выражэння несупадзенняў у мовах і іншых аспектах культуры ў мовазнаўстве ўжываецца тэрмін "лакуна", які ўжываецца для абазначэння таго, што ёсць у адной лакальнай культуры і чаго няма ў другой, "несупадзенні тых ці іншых культурных рэалій, якія раскрываюцца ў працэсе міжкультурнай камунікацыі" [6, с. 32]. Некаторымі даследчыкамі лакуны падзяляюцца на лінгвістычныя і культуралагічныя.

Да першых адносяцца лексічныя, граматычныя, стылістычныя, а да другіх – этнаграфічныя, псіхалагічныя, паводзінныя, кінесічныя і нек. інш. [6, с. 89]. І. Роўда пад лексічнымі лакунамі разумее "выпадкі, калі слову адной мовы няма аднаслоўнага эквіваленту ў іншай мове, незалежна ад інтра- і экстралінгвістычных прычын, што абумоўліваюць адсутнасць аднаслоўнай адпаведнасці" [7, с. 9]. Этнаграфічныя лакуны абумоўлены адсутнасцю рэалій, характэрных для адной лакальнай культуры, у другой культуры; псіхалагічныя лакуны звязваюцца з несупадзеннем нацыянальна-псіхалагічнага складу ўдзельнікаў камунікацыі; кінесічныя – з адрозненнямі ў позах, міміцы і іншых праявах знакаваці нямоўнага характару ў розных камунікатыўных сітуацыях.

Для лінгвістаў, што займаюцца перакладамі тэкстаў з рускай мовы на беларускую і наадварот, найбольшую цяжкасць выклікае пераадоленне лакун моўнага характару. Значна радзей даводзіцца пераадольваць лакуны этнаграфічныя, таму што адрозненні ў паводзінах і ў нацыянальна-псіхалагічным складзе рускіх і беларусаў значна меншыя, чым, напрыклад, паміж жыхарамі Заходняй і Усходняй Еўропы.

Сярод моўных лакун, якія часта абумоўліваюць найбольш прыкметныя эстэтычныя разыходжанні беларускамоўных перакладных тэкстаў з рускімі арыгінальнымі, вылучаюцца лакуны стылістычныя. Наяўнасць такіх лакун, як слухна заўважыў М. Булахаў, "абумоўлена перш за ўсё гістарычнымі прычынамі: неадначасовым развіццём у іх суадносных функцыянальных стыляў мовы, неаднолькавым характарам засваення запазычаных (напрыклад, стараславянскіх, заходнееўрапейскіх) элементаў, рознай ступенню суаднесенасці літаратурных норм з жывой народнай мовай" [8, с. 3–4]. У сярэднявеччы ў беларускай пісьмовай мове (у стылях, якія абслугоўвалі царкоўна-рэлігійную сферу) ужывалася значная колькасць кніжнаславянскай лексікі. Аднак з цягам часу беларуская мова не магла выпрабоўваць на сабе ўплыў славянізмаў, бо новая беларуская літаратурная мова з сярэдзіны XIX стагоддзя стваралася на базе народных гаворак. На працягу апошняга стагоддзя пры дапамозе рускай літаратурнай мовы былі засвоены некаторыя кніжнаславянскія словы, якія можна ўбачыць у творчасці беларускіх мастакоў, напрыклад: *І іх пучоккі-златаблесткі / Наўкола кідаюць пялёсткі; Яшчэ не раз у час жніва / Дзянніца зоймецца шчасліва* (Я. Колас "Новая зямля"), *Падзеі засведчаны на скрыжальных гісторыі, Срэбнымі рожкамі мгліца / З цёмных нябёс маладзік* (М. Багдановіч), *Які след можа / Выпаліць на дрэве бліскавіца* (М. Танк). "Запазычанне славянізмаў беларускай мовай абмяжоўвалася немагчымасцю падпарадкаваць гукавую, марфалагічную і словаўтваральную форму чужога слова яго нацыянальнай спецыфіцы. Так, беларускай мове не ўласцівы спалучэнні *ш* (*шт*), *жд*, *ра*, *ла*, *ре*, *ле* (няпоўнагалоссе), прыстаўка *воз-*, суфіксы *-енн-*, *-уж-*, характэрныя кніжнаславянскай мове" [8, с. 10].

Значная колькасць лакун моўнага характару абумоўлена таксама разыходжаннем рускіх і беларускіх словаўтваральных сістэм. Так, у беларускай мове няма адпаведнікаў рускім суфіксам *-ёшк (рыбёшка)*, *-ашк (милашка)*, *-ушк (братишка)*, *-ушк* і інш. [8, с. 20].

Пэўная розніца існуе і ў сістэме граматычных катэгорый, а таксама ў семантычным аб'ёме блізкіх слоў. Варта адзначыць і тое, што нарматыўныя, лексічныя і стылістычныя адрозненні абумоўліваюць і несупадзенні блізкіх моўных адзінак у сістэмных сувязях. Так, састаў сінанімічных груп у абедзвюх мовах неаднастайны як у лексічным, так і ў стылістычным планах [8].

Для дасягнення адэкватнасці перакладчыкі выкарыстоўваюць прыёмы пераадолення (элімінавання) лакун розных тыпаў. Напрыклад, з мэтай элімінавання лакун культурнага характару могуць выкарыстоўвацца прыёмы **запаўнення і кампенсацыі**. Запаўненне – гэта ўключэнне ў тэкст перакладу каментарыяў, якія раскрываюць сутнасць нехарактэрнай для дадзенай культуры рэаліі, а кампенсацыя – увядзенне ў тэкст перакладу такой рэаліі, якая нечым падобная да рэаліі іншай культуры [6, с. 164, 171 і інш.].

Калі тэкст перакладаецца на блізкароднасную мову, то словы, якія называюць спецыфічныя рэаліі, могуць пераносіцца ў тэкст перакладу ў гатовым выглядзе. Такія словы ў розных крыніцах характарызуюцца як безэквівалентная лексіка (С. Влахаў, С. Флорын, Л. Бархудароў), экзатызмы (А. Равуцкі і інш.). У дачыненні да перакладаў мастацкіх тэкстаў такая з'ява характарызуецца як **мастацкі білінгвізм** [9, с. 3]. Напрыклад, у перакладзе на рускую мову аповесці У. Караткевіча "Дзікае паляванне караля Стаха" перакладчыца В. Шчадрына ўжывае беларускія экзатызмы *жупан, чуга, мачанка, кулага* і інш. Зразумела, што такога роду мастацкі білінгвізм магчымы толькі паміж вельмі блізкімі культурамі.

Сярод перакладаў, розных паводле функцыі моўных сродкаў, пераклад трапеічна-вобразных фрагментаў займае асобнае месца. У агульнай тэорыі перакладу, – зазначае В. Рагойша, – вылучаюцца "прыватныя, або спецыяльныя тэорыі перакладу, якія даследуюць заканамернасці перакладу з дакладных моў, твораў асобных жанраў і г. д." [10, с. 6]. У сувязі з гэтым варта выказаць меркаванне, што пераклад трапеічных сродкаў вобразнасці павінен стаць прадметам спецыяльнай перакладчыцкай тэорыі.

Пры перакладзе на іншую мову літаратурных тэкстаў з высокай канцэнтрацыяй вобразных сродкаў перакладчыкі непазбежна сутыкаюцца з цяжкасцямі, якія значна павялічваюцца, калі пераклад так ці інакш бывае звязаны з пераадоленнем лакун розных тыпаў, і пры гэтым даводзіцца выбіраць найбольш удалыя варыянты, таму што больш ці менш адэкватна запоўніць або кампенсаваць усе наяўныя лакуны немагчыма. Да таго ж

трэба адзначыць, што значная колькасць адпаведнасцей на розных тэкставых узроўнях – гэта яшчэ не паказчык высокай якасці мастацкага перакладу, таму што яго галоўная задача – дасягненне адэкватнасці эстэтычнай. Пераклад, на думку В. Рагойшы, павінен быць заснаваны на "функцыянальным падабенстве", якое дазволіць перакладчыку дабіцца таго, каб пераклад выклікаў тое ж мастацкае ўражанне ў чытача, што і арыгінал [10, с. 5]

Дзеля дасягнення адпаведнасці на эстэтычным узроўні часта даводзіцца адмаўляцца ад адпаведнасцей на ўзроўнях, якія маюць дачыненне да мовы або да будовы верша. Эстэтычная кіраванасць перакладу таксама можа прывесці да адмовы ад адной моўнай характарыстыкі дзеля адпаведнасці другой. Так, для захавання фанетычнай адпаведнасці перакладу ў некаторых выпадках даводзіцца ахвяраваць эквівалентнасцю стылістычнай. Напрыклад, як адзначае А. Равуцкі, "пры перакладзе верша П. Броўкі "Пахне чабор" перакладчык аддаў перавагу рускаму дыялектызму *чабёр*, нягледзячы на тое, што літаратурны эквівалент да слова *чабор* (*чебрец*) у рускай мове ёсць. Такі выбар апраўданы тым, што дазваляе абысціся без змены рытміка-інтанацыйнай структуры верша" [4, с. 168].

Замены ў складзе і структуры моўных адзінак пры іх перакладзе характарызуюцца даследчыкамі як трансфармацыі. На думку А. Шыдлоўскага, яны зводзяцца да чатырох элементарных тыпаў: 1) перастаноўкі; 2) замены; 3) дабаўленні; 4) апушчэнні [11, с. 17].

Усе названыя тыпы выяўляюцца і пры перакладзе метафар. Але недастаткова ўлічваць толькі фармальныя змены. Тут варта прыняць да ўвагі і характар адпаведнасці галоўнага і дапаможнага суб'ектаў метафары, ад якога залежыць вобразны змест усёй метафарычнай канструкцыі. Змяняцца пры перакладзе метафары можа элемент, які называе тое, што параўноўваецца, тое, з чым параўноўваецца, або абодва элементы паралельна.

Трансфармацыі метафары могуць быць звязаны адначасова з яе лексічнай і граматычнай перабудовай, у выніку якой метафарычнасць пераходзіць на тыя словы, якія вельмі прыблізна адпавядаюць тым элементам метафары, якія ўжываюцца ў арыгіналах. Так, пры параўнанні радкоў верша Р. Барадуліна з рускім перакладам: *Пакуль мяцеліц белыя вужы / Не папаўзуць на хібе ў светлы вечар* (Р. Барадулін); *Пока поземка, злая, от межи / Не поползет змеисто в светлый вечер* (пераклад І. Бурсава) [4, с. 169] вызначаецца, што метафара *вужы мяцеліц* у перакладзе адсутнічае, але ролю параўнання снежных завіхрэнняў са змеямі бярэ на сябе прыслоўе *змеисто*. Дзякуючы гэтаму, вобразнасць фрагмента ў цэлым захоўваецца, хаця і ўспрымаецца яна ў меншай ступені [4, с. 169].

Цікава адзначыць і такія факты, калі метафарычнасць у перакладзе застаецца, але набывае іншы кірунак. Напрыклад, у Р. Барадуліна: *З вайны, з патопу попелу ўсплыла / Хаціна наша / Ноевым каўчэгам* і ў перакладзе: *Потоп войны отхлынул, / И всплыла / Хатенка наша Ноевым ковчегом (пераклад І. Бурсава)*. Слова *потоп* у перакладзе застаецца метафарай, аднак гаворка ідзе ўжо не пра патап попелу, а пра патап вайны [4, с. 175].

Акрамя прыкладаў трансфармацый метафар, якія складаюць у перакладах абсалютную большасць, намі прымаюцца да ўвагі і такія тыпы адпаведнасцей, калі на месцы нявобразных сродкаў ужываюцца вобразныя.

Гэта абумоўлена перш за ўсё фактарамі рыфмы і рытму, дзеля чаго перавага можа аддавацца пэўнага роду сугучнасцям, нягледзячы на тое, што пры гэтым могуць страчвацца адпаведнасці лексіка-семантычнага плана.

Літаратура

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.
2. Комиссаров, В. Н. Слово о переводе. Очерк лингвистического учения о переводе / В. Н. Комиссаров. – М.: Междунар. отношения, 1973. – 215 с.
3. Виноградов, В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М.: МГУ, 1978. – 172 с.
4. Ревуцкий, О. И. Лингвистический анализ художественного текста: учеб. пособие для студентов филол. фак. вузов / О. И. Ревуцкий. – Минск: НМЦентр, 1998. – 192 с.
5. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т / А. М. Булыка. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 1–2.
6. Текст как явление культуры / Г. А. Антипова, О. А. Донских, И. Ю. Морковина, Ю. А. Сорокин. – Новосибирск: Наука, 1989. – 197 с.
7. Роўда, І. С. Лексічныя лакуны і сродкі іх кампенсацыі (супастаўляльнае, сістэмна-функцыянальнае даследаванне беларускай і рускай моў): аўтарэф. дыс. ...д-ра. філал. навук: 10.02.01; 10.02.02 / І. С. Роўда; Бел. дзярж. ун-т. – Мінск, 1996. – 35 с.
8. Булахов, М. Г. Основные вопросы сопоставительной стилистики русского и белорусского языков / М. Г. Булахов. – Минск: БГУ, 1979. – 40 с.
9. Гируцкий, А. А. Белорусско-русский художественный билингвизм: типология и история, языковые процессы / А. А. Гируцкий; под ред. П. П. Шубы. – Минск: Университетское, 1990. – 176 с.

10. Рагойша, В. П. Проблемы перевода с близкородственных языков: белорусско-русско-украинский поэтический взаимоперевод / В. П. Рагойша. – Минск: БГУ, 1980. – 184 с.

11. Шидловский, А. В. Лингвистические проблемы перевода на белорусский язык / А. В. Шидловский. – Минск: Высш. школа, 1978. – 96 с.